

הבהרתו של המושג "בר דעת"

האדם מטבעו, מעצם בריאתו, הוא "מין בן דעת" (בבא קמא נד ע"ב). הוא חונן בדעת. אם דעת חסר, יצא מכלל אדם. "בהמה טובה הימנו... נבלה טובה הימנו" (תדב"א ז). לא יצויר אדם נורמאלי נטול דעת.

האדם נבדל מן החיה ועדיף ממנה. לחיה אין דעת, ואינה אמורה להיות, מעצם טבעה, בת דעת. מסלול חייה וכן התנהגותה מוכתבים על ידי הצופן הגנטי שלה, ואין לסור ממנו. האדם עדיף גם מן המלאכים. יש בו דעת כמלאכים, אך בעוד שהמלאכים הם בבחינת עומד, האדם הוא בבחינת הולך. יתרה מזו, האדם נעלה מן המלאך ומן החיה גם יחד, כי לאדם יש ברירה: ברצותו ינהג כך, וברצותו ינהג אחרת. "הכל צפוי והרשות נתונה" (אבות ג טו). ואם בעל ברירה הוא, הלא, בהכרח, יהא בר דעת.

גדול – מהו שיעורו?

האדם מעצם היותו אדם הוא בר דעת בכוח, ורק לכשיעשה גדול, הוא הופך לבר דעת בפועל. גדול – מהו שיעורו? אדם מישראל נעשה גדול בשני דברים: בשנים ובסימנים. הקריטריון האחד תלוי בגיל הכרונולוגי, ורק בגיל הכרונולוגי. הגיל השכלי איננו ממלא שום פונקציה בקביעה הזאת. החריפות והבקיאות של הקטן אינן עושות אותו גדול טרם זמנו. ומהו הזמן? בן י"ג שנה ויום אחד (לפי תאריך הלידה העברי). וכתבו ראשונים, ששיעור זה הוא הלכה למשה מסיני, והרי זה בכלל מה שאמרו: "שיעורים – הלכה למשה מסיני", ואין בהם טעם וסברא ואין להרהר אחריהם. למרות זאת, במקום שנוכל לתת טעם – ניתן. ואפילו הטעמים הם מהכתובים, הם בסך הכול אסמכתות בעלמא. יום אחד שאמרו נוסף ל"ג שנה, רוב הפוסקים סוברים שהוא תחילת היום הראשון של שנת הארבע עשרה, ואז נעשה גדול, ואין צריך להמתין למעת לעת של שעות עד השעה שנוולד בה. היום האחד הנוסף הוא הדגשה ש"ג שנים צריכות להיות שלמות (וראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך "גדול" וערך "הלכה למשה מסיני").

הקריטריון השני תלוי בבשלות התפקוד המיני: "אין בן י"ג שנה ויום אחד נקרא גדול אלא אם כן הביא שתי שערות, שהן סימן גדלות" (ראה שם באריכות). קטן שהגיע לכלל שנותיו, י"ג שנה ויום אחד, אינו צריך בדיקה אם יש לו שתי שערות, שחזקה היא שכל שבא לכלל שנים – בא לכלל סימנים. והיא חזקה שבאה מכוח הרוב; רוב האנשים שהגיעו לכלל שנותיהם מביאים סימנים. ואין לחשוש למיעוט המצוי, בייחוד בדבר הנוגע לאיסור דרבנן, כגון לצרפו לעשרה לתפילה. חזקה זו נקראת על שם אומרה, חזקה דרבא. די בתופעה פיזיולוגית: בבן – שתי שערות מיד אחרי י"ג שנה ויום אחד, ובבת – י"ב שנה ויום אחד ושתי שערות, כדי לעבור מקטנות לגדלות. מכאן שהבאת שתי שערות היא הסימן המובהק לתחילתה של הבגירה – הן אצל הבן והן אצל הבת – הפותחת תקופה חדשה ומכרעת בהתפתחות האדם, שבעקבותיה מתחוללים שינויים פיזיולוגיים,

פסיכולוגיים, חברתיים-מוסריים, האמורים להצמיד את הנער לקראת הבגרות, שהיא סך כל הבשליות הדרושות לאדם כדי לתפקד כיאות בחברה האנושית בסביבה נתונה. הבאת שתי שערות מקפלת בתוכה, לפי חז"ל את כל חבלי הלידה החדשה, לידה לחלק אלוך ממעל, לידה לרוחניות; המזרזת תהליכים קוגניטיביים וקונטיביים, שיקנו לאדם דעת ומחשבה.

אין חפיפה בין מחשבה ודעת, אך הן כרוכות זו בזאת. הן מתפתחות זו את בחיקה של זו, ומגיעות לכלל בשלות כאשר האדם מגיע לכלל גדלות. "אם אומרים לך יש מעשה בילד תאמין, יש מחשבה בילד אל תאמין", "קטן יש לו מעשה, אין לו מחשבה" (מכשירין ג ח). משמע, גדול יש לו מחשבה. "מה שוטה וקטן דלאו בני דעת" (חגיגה ב ע"ב ועוד). משמע, גדול בר דעת הוא. וקיימת, כאמור, זיקה ביניהן.

החשיבה הפורמאלית

האדם שהגיע לכלל גדלות, בא לכלל החשיבה הפורמאלית. "הפעולות ההגיוניות מתחילות לעבור מתחום העיסוק הקונקרטי לתחום הרעיונות בלבד, המבוטאים בלשון כלשהי" (פיאזיה). בלשון חז"ל, הילד עובר בהדרגה מהמעשה גרידא, שאין בו מחשבה, למחשבה גרידא, שאין בה מעשה. החשיבה הפורמאלית היא בעלת האפיונים העיקריים האלו:

א היא מופשטת. הווי אומר, היא מנותקת ומשוחררת מן המוחשי, ובכוחה להפליג מעבר למציאות, אל התחום האפשרי האין-סופי.

ב היא פסוקית: היא מתבטאת, לרוב, במלים המסמנות מושגים, בלוגיקה של משפטים, שהיא מן הסתם, דיבור פנימי – הרהור ללא השמעת קול. הקטן היה מיישם את פעולות החשיבה לאובייקטים, או כדברי הגמרא: "היתה מחשבתו נכרת מתוך מעשיו" (ביצה יט ע"א ועוד). הגדול מחליף אותן הפעולות במשפטים בלבד. למחשבה הזאת, הנפרדת מן המעשה, שהיא "התכוונות שאין עמה פעולה מוחשית" (אוצר התלמוד, יוסף שכטר, הערך "מחשבה"), התכוונו חז"ל כשקבעו: "חרש, שוטה וקטן... יש להן מעשה ואין להם מחשבה" (מכשירין ג ח). משמע: פיקח, נורמאלי וגדול יש להם מחשבה, מחשבה גרידא המתבטאת בדיבור.

ג היא אמורה להיות אובייקטיבית. מאחר שהחשיבה הפורמאלית, עניינה הוא המבנה, הצורה, ולא התוכן (לשון אחר: היחס בין הגורמים אינו מתחשב בגורמים עצמם), היא כללית, ואינה נגררת אחרי העדפות או הרגלים אישיים. היא חותרת לקביעת האמת ללא משוא פנים.

ד היא הגיונית, מבוססת על השכל הישר, הפשוט והבריא, המייצג את דעת הרוב.

כדי לדעת מיהו בעל היגיון, נראה תחילה את דברי הרמב"ם: "הפתאים ביותר שאין מכירין דברים שסותרים זה את זה ולא יבינו עניני הדבר כדרך שמבינים שאר עם הארץ" (הלכות עדות ט י). מתוך הלאו מובן ההן. מי הוא אפוא בעל היגיון? הפכו של הפתי, מי שמכיר דברים הסותרין זה את זה. אחד הכללים היסודיים של ההיגיון האנושי הוא האי-סתירה. מי שאינו מרגיש באי-סתירה, אין לו חלק בהיגיון האנושי. ולא זו אף זו, בעל היגיון מבין גם את הפרטים כדרך שמבינים שאר עם הארץ, הוא מעורה בחברה האנושית, וחוקיה ונימוסיה נהירין לו. ההיגיון הוא גם המרכיב הקוגניטיבי העיקרי של הדעת.

אכן, החשיבה הפורמאלית, שהיא הביטוי לבגרות השכלית, היא חפשית, מנותקת מן המציאות, אך תפקידה איננו לסתור את המציאות, אלא להסבירה ולהקדימה. היא חותרת, כאמור, לאבחנה בין האמת והלא אמת (טעות או שקר), וביכולתה להסיק מסקנות כלליות, הגיוניות, שהן בגדר כלל או חוק האמור לחייב את האדם הנורמאלי, החושב. כל מחשבה הראויה לשמה יש בה כוונה, התכוונות למטרה. אכן, הנער בן הי"ג, אשר בא לכלל גדלות, מחשבתו, מהותית, אינה שונה ממחשבתו של כל מבוגר שהוא.

ההתפתחות המוסרית

בד בבד עם ההתפתחות השכלית ובמשולב אליה חלה באדם התפתחות מוסרית, המגיעה גם היא לשלב מכריע. נפנה למקורות:

"מאי דכתיב ויצר ה' אלקים את האדם בשני יוד"ן? שני יצרים ברא הקב"ה, אחד יצר טוב ואחד יצר רע" (ברכות סא ע"א). שני היצרים טבועים באדם ומולדים בו. כל אחד יופיע במועדו, לפי כללי ההתפתחות. הנה מה שאומר המדרש בדרכו הציורית: "אמר: שלש עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר הטוב. ממעי אמו של אדם היה גדול ובא עמו והתחיל מחלל שבתות – אין ממחה בידו. הורג נפשות – אין ממחה בידו. הולך לדבר עבירה – אין ממחה בידו". המדרש מצא לנכון לציין, באופן סמלי, את שלוש העבירות החמורות ביותר, שעליהן נאמר "יהרג ובל יעבור" (שבת חמירא ליה כע"ז), שאילו היה בכוחו לעבור עליהן בגיל שלפני י"ג, היה, במצוות היצר הרע, עובר עליהן ובנקל. וממשיך המדרש: "לאחר י"ג שנה נולד יצר הטוב – העזר כנגדו, המוכיח אותו. כיוון שמחלל שבתות, אומר לו: ריקא, הרי הוא אומר 'מחלליה מות יומתי' (שמות לא יד); הורג נפשות – אומר לו: ריקא, הרי הוא אומר 'שופך דם האדם באדם דמו ישפך' (בראשית ט ו); הולך לדבר עבירה – אומר לו: ריקא, הרי הוא אומר 'מות יומתי הנואף והנואפת' (ויקרא כ ו) (אבות דרבי נתן, פרק טז, ועיין בפירוש "בן אברהם" שם – מהדורת ווילנא והוראדנא, תקצ"ג).

לשם חידוד העניין, נראה את דברי הדרש האלה: "טוב ילד מסכן וחכם זה יצר הטוב. למה נקרא שמו ילד? שאין מזדווג לאדם אלא מבן י"ג שנה. ולמה נקרא מסכן? שאין הכל שומעין לו: ולמה נקרא חכם? שמלמד את הבריות לדרך ישרה. 'ממלך זקן וכסילי זה יצה"ר'. ולמה קרא אותו מלך? שהכל שומעין לו [הכל = כל האברים שבגוף האדם]. ולמה קרא אותו זקן? שהוא מזדווג מנערותו עד זקנותו. ולמה קרא אותו כסילי? שמלמד אדם לדרך רעה וכו'. וכי גם במלכותו נולד רש' כי גם במלכותו זה של יצה"ר נולד יצה"ר" (קהלת רבה ד).

כדי להבין היטב את דברי המדרש שהבאנו, עלינו להקדים: "אין יצר הרע שולט במלאכים" (בי"ר מח), והוא ששאל משה אֶת המלאכים, כשעלה למרום לקבל את התורה: "קנאה יש ביניכם? יצר הרע יש ביניכם?" (ראה שבת פט ע"א). לפני החיה אין ניצבים טוב ורע, החיה מכוונת ע"י דחפים תורשתיים, מולדים, כאמור, המכתיבים לה, לפי מינה, אֶת התנהגותה לדורי דורות, ללא שום שינוי, לפי דפוסים קבועים וקפואים. לא כן האדם. בידו, כאמור, כוח הבחירה לבחור כחפצו. "רוחו שהוא שורש מדותיו עומד כממוצע בין העליון והתחתון" (מלבי"ם, בראשית ב ז), הוא מצווה ל"סור מרע ועשה טוב" (תהלים לד טו), אך הכול בידי שמים חוץ מיראת שמים. להיות צדיק או רשע נמסר ע"י הקב"ה בידו של האדם, וניתנו לו ב' דרכים, האדם יבחר לו, לטובתו, ביראת שמים (ראה כל העניין בברכות לג ע"ב). אך "הרשות נתונה" (אבות ג יח).

מאימתי אמור האדם לסור מרע ולעשות טוב? הווי אומר, לפי המדרש, מזמן שמזדווג לו יצה"ט, והוא בן י"ג שנה, והוא בא לכלל גדלות. עד אז, משננער לצאת ממעי אמו "כי יצר לב האדם רע מנעוריו" – ונפתח רחמה, אזי כבר היצה"ר רובץ על התינוק ונעשה מלך עליו, "לפתח חטאת רובץ", ושולט בו שלטון בלי מצרים. התינוק שבו בקסמיו, להוט אחרי הנאותיו הרגעיות, ואין ממחה בידו. אלולי ההגבלות הרצויות שמטיל עליו החינוך, כדי להפרישו מן העבירה – כנגד רצונו כמובן – והוא נכנע להן מתוך כדאיות (לא בלי כשלונות) – היה התינוק אתי למיסרדך, וגם כי יזקין לא יסור מן הדרך הנפסדת שהותוותה על ידי יצר הרע: דרך המושתתת על עקרון התענוג, הקובע שכל מה שנעים לי אני עושה, ומה שאינו נעים אני דוחה. האדם "בילדותו הולך בשרירותו" (אבן גבירול, כתר מלכות).

בגיל י"ג מתחיל שלב חדש. על הפסוק "ויגדל הילד ויגמל" (בראשית כא ח) ר' אושעיה אומר: גמל מיצה"ר. "ולפי שיצה"ר בתינוק משננער לצאת מבטן אמו והוא כוח התאווה החומרית. עתה כשגדל יצחק והפריחו בו ניצני השכל נפרד מיצה"ר..." (עץ יוסף על מדרש תנחומא נח יד). וכאן גמל תרתי משמע: נגמל מיצר הרע – השתחרר מתלותו הבלעדית ביצר הרע; ומשמע שני, הבשיל: הפריחו בו ניצני השכל, ובשפתו המליצית של ילקוט אליעזר, ערך "בר מצוה" (הערה ב): "עד שהבשילו אשכולות רעיוני שכלו להבין אמרי בינה". (אמת פסיכולוגית בלבוש מליצ'ה) בשלב החשיבה הפורמאלית יצה"ר, המסמל את כוח התאווה, יצטרך מכאן ולהבא להתמודד עם הכוח העולה, השכל, המסומל ע"י יצר הטוב.

כושר ההבחנה, המעוגן בהבשלתו של השכל, מאפשר לנער, בתחום הקוגניטיבי, להבדיל בין שקר לאמת, ובתחום המוסרי – להבדיל בין הטוב והרע. היכולת להסיק מסקנות ולקבוע כללים וחוקים מחייבים, מעמידה עתה את הנער לפני ברירה. עליו לבחור בין הנעים והמחויב, והוא מתנסה רגשית בדילמה: "אוי לי מיצרי, ואוי לי מיוצרי" (ברכות סא א). הוא מגיע לידי הכרה, שיש לדחות, ואפילו לוותר, על ההנאה למען עשות את החובה. עקרון התענוג מפנה את מקומו לעקרון המציאות, הדורש ממנו להעדיף את החובה על ההנאה. מכאן ולהבא שפיטתו המוסרית תודרך ע"י תהליכים פנימיים אוטונומיים. הערכים, שהוחדרו לנער ע"י מחנכיו, שהוא ציית להם באין ברירה (בשלב ההטרונומי), נבחנים עתה על-ידי, והוא מחליט לקבל את חוקי החברה מתוך הכרה וקבלה על דרך ההיגיון. "קיימו וקבלו" – מקבלים עתה מה שקיימו, והופכים אותו לחלק מישותם. מרכז הכובד עובר בשלב זה מיראת השוטף ליראת החטא: גם בחדר משכיתו חובתו לנגדו.

הנער שהגיע לכלל גדלות – חשיבתו ומוסריותו חוברות יחדיו, והן ערוכות וניצבות לקדם את פני הרעה, ההתעוררות המינית הבאה בעקבות הבאת שתי שערות. "הנער כאשר ידע טוב ורע אז יחל לתאוות המשגל" (בראשית ג ו, אבן עזרא ד"ה ונחמד העץ). ולולי העמידו חשיבתו ומוסריותו את הסכר, היה האדם "רודף כל הימים אחר הערב וישליך אחרי גוו כל השגה שכלית וכל מעשה טוב ולא ישיג האושר הרוחני המכוון מאת האל יתברך בצלמו ודמותו" (ספורנו, בראשית ג כג). בתהליך ההתפתחות כוונה בשילותם של החשיבה והמוסר לרגע הנכון.

ומי יערוב לנו, שהנער שהגיע לכלל גדלות יתנהג בחיי היוס-יום בהתאם לרמת חשיבתו ורמת מוסריותו? היותו בר דעת היא הערובה. הקב"ה הבדיל את האדם מן החיה וחקן אותו בדעת כמלאכים. חכמינו הרבו לספר בשבחה של הדעת ובגנות האדם

חסר הדעת: "ואמר רבי אמי: גדולה דעה שנתנה בין שתי אותיות, שנאמר כי אל דעות הי' [שמואל א' ב ג] — כל אדם שיש בו דעה כאלו נבנה בית המקדש בימיו, כל תלמיד חכם שאין בו דעת, בהמה טובה הימנו — נבלה טובה הימנו" (תדב"א ז). "ובחסר כלי [דברים כח מח] — אמר רב נחמן: בלא דעה, אין עני אלא בדעת" (נדרים מא ע"א). ולסיכום: "דעה קנית — מה חסרת? דעה חסרת — מה קנית?" (ויקרי"ר א; ילקי"ש שם). ואפשר לומר: מי שיצא מכלל דעת, יצא מכלל אנוש.

לאו בני דעה ניהו

בחמישה מקומות בתלמוד (חגיגה ב ע"ב; יבמות צט ע"ב; גיטין כג ע"א; מנחות צג ע"א; ערכין ה ע"ב) הוזכרו החריגים שאינם בני דעת: חרש, שוטה וקטן בהעלם אחד. שלוש קטיגוריות של חריגים יש בבני אדם. גדריהם חלוקים ואין דיניהם שווים בכל מקום, אך המשותף להם הוא שאין בהם דעת. וכך מובא שם: "חרש, שוטה וקטן לאו בני דעה ניהו". יש הבדל במידת הדעת של שלושת החריגים: לשוטה אין דעת כלל; לחרש — שאינו שומע ואינו מדבר — יש דעת קלושה, שאין בה כדי לאפשר לו חיים רגילים בחברה האנושית; קטן הוא בר דעת בפוטנציה, והוא אמור לבוא לכלל דעת. ולא הרי זה כהרי זה. הרמב"ם מונה יחד אתם את הפתי. עיון בחריגים האלה יסייע לנו להבהיר את המושג ברדעת. הפתי שאליו מתייחס הרמב"ם בהלכות עדות (ט ז) הוא רפה-שכל, מפגר. הוא אינו מיטיב לשלוט על יצריו הדורשים סיפוק מיידי, ומה גם שאין ביכולתו לחזות מראש את תוצאות פעולותיו, כי אינו מבחין בדברים הסותרים זה את זה. מאחר שהוא "מאמין לכל דברי" ללא יכולת אבחנה, הוא מושפע בקלות ע"י אחרים, הוא טרף קל לעבריינות, ויש להטיל עליו השגחה מבחוץ. הוא סובל מנכות שכלית, הוא עני בדעת, לקוי בשכלו, אך, לרוב, בריא בנפשו, אם כי אינו יכול להבין ענייני הדבר כדרך שמבינים שאר עם הארץ. נורמות החברה ונימוסיה זרים לו, ויקשה עליו לתפקד בחברה האנושית. השוטה, לעומתו, לקוי בנפשו, ליקויו מעיב על שכלו, ודעתו משובשת. הוא עשיר בדעת שהתרושש. נראה לי, שיש לשים לב לשתי הגירסות של חז"ל. פעם הם גורסים "שנטרפה דעתו", ופעם — "שנכנסה בו רוח שטות". יש להבדיל בין שתי הגירסות. כל אחת מהן מבטאת מציאות אחרת: "שנטרפה דעתו" מורה על מצב מתמשך, לא כן "נכנסה בו רוח שטות" שמורה על התקף של מחלה שאחריה באה שפיות. וכך: "אין אדם עובר עבירה [עבירה כל שהיא במשמע] אלא אם כן נכנס בו רוח שטות" (סוטה ג ע"א). על כן הציעו חז"ל בדיקה, שנועדה לקבוע, לשעתה, אם האדם הנדון הוא בר דעת אם לאו.

בדיקת צלילות הדעת

כך פוסק הרמב"ם: "בודקים אותו שלש פעמים בסירוגין. אם אמר להם על לאו לאו ועל הן הן, הרי אלו יכתבו ויתנו [את הגט]" (הלכות גירושין ב טז). התוספות מדייקים: "שלש פעמים — על לאו, ושלש פעמים — על הן דהיינו שש פעמים בין הכל" (תוספות גיטין ע ע"ב, ד"ה בודקים אותו). ו"הגהות מיימוניות" מאשרות את דברי התוספות בכותבן "חד לאו ותרי הן, חד הן ותרי לאו".

כיצד שואלים אותו? אומרים לו:
נכתוב גט לאשתך? – אומר: הן.
נכתוב גט לאמך? – אומר: לאו.
נכתוב גט לאשתך? – אומר: הן.
נכתוב גט לאחותך? – אומר: לאו.
נכתוב גט לאשתך? – אומר: הן.
נכתוב גט לבתך? – אומר: לאו. (שם).

הרי לפנינו שש פעמים: תרי הן וחד לאו, תרי לאו וחד הן.

ה"הגהות מיימוניות" על אתר קובעות, בעקבות רש"י (גיטין ע"ב), ש"לסירוגין" פירושו: "ממתניין בין הרכנה לשאלה שעה וחוזרין ושואלין לו אותה שאלה עצמה" (הלכות גירושין פ"ב טז אות פ). ומכאן שהמבחן נמשך חמש שעות, ובעקבותיו: "אם אמר להם על לאו לאו ועל הן הן, הרי אלו יכתבו ויתנו", כלומר: אם הנבדק עבר בהצלחה את הבדיקה, ללא טעות אחת, הרי דעתו נכונה ומיושבת עליו, הוא בר דעת. הבחינה הזאת שואבת את משנה תקפה, הן הפסיכולוגי והן ההלכתי, כאשר מדובר בעניין גיטין, שהוא עניין חמור מאוד, שהרי אדם הלקוי בנפשו – גיטו אינו גט, ועלולות להיווצר בעיות קשות של עגינות. לכן אסור כאן להחמיר או להקל. "אם נקל שלא בצדק ונקבע שגיטו אינו גט, אנו מתירים אשת איש וגורמים ממזרות. מצד שני, אם אנו מחמירים שלא בצדק, אנו מעגנים אשה ושניהם גהינם" (הרב שלמה אבינר, צלילות הדעת בימי הזקנה, "אסיא", עמ' 11). ראה גם מאמרו של הרב נפתלי בראיילן ב"תחומין" ח, עמ' 103, "חלוש הדעת".

ההצלחה במבחן הני"ל קובעת אפוא עד היכן תכלית צלילות הדעת המורה על הסף התחתון של השפיות. זה קו הגבול שלמטה ממנו אין שפיות. לפי לשון הרמב"ם, המבחן נועד לקבוע "אם מכירין דברים שסותרין זה את זה". מי שאינו מכיר בדברים הסותרין, ברמה הפשוטה ביותר, אין לו חלק בהיגיון האנושי. נחזור לענייננו: מתוך כלל החריגים יש לייחד מקום בפני עצמו לקטן, שאיננו בן דעה לא מחמת מום גופני כחירש מלידה, ולא מחמת ליקוי נפשי כשוטה, אלא מחמת גילו. הוא אמור להיות בר דעת. ואכן, במועד המיועד לו, ברצף התפתחותו, אור לארבעה עשר, הקטן גדול יהיה ולבר דעת ייחשב. הקב"ה "בחר באדם להיות תרומת נבראיו וסגלת נמצאיו" (חובת הלבבות, הקדמת המתרגם), ונטע בו דעת שהיא תפארת לו.

הדעת – מהו פשרה?

הרמב"ם קובע: "הדעת היא צורת הנפש ובצורת הנפש הכתוב מדבר יצלמנו כדמותנו [וזה חלק אלוך ממעל]" (הלכות יסודי התורה ז, ח). והפירוש מוסיף: "והדעת היא צורת הנפש המדברת שהנפש לדעת כמו גולם לצורה". ולפיכך, אדם שאין בו דעת הוא כמו הבהמה, ואע"פ שהוא מדבר, דיבורו מיכני, ללא דעת, כדיבורו של תוכי, מפני שהוא גולם בלא צורה, לפי שלא יצאה נפשו מן הכוח אל הפועל. הוא שאמר שלמה "גם בלא דעת נפש לא טוב" (משלי יט ב). הנפש, "שהיא צורתו של כל בשר" (רמב"ם שם), היא בעצמה גולם ביחס לדעת. וארז"ל "דעת חסרת, מה קניית".

הרמב"ם כותב: "שהדעת אשר תגיע ונקנה אותה" (פירוש המשניות, אבות ג כ). ומדייק מכאן מ"צ רבינוביץ (ברמב"ם לעם): "מה שאנו קוראים דעת היא כפולה: א) אשר תגיע אלינו מאליה בלי לימוד ועיון – הדעת הטבעית – והם המושכלים

הראשונים המגיעים לאדם מטבע כח השכל הנטוע בקרבו מראשית יצירתו, והיא הדעת המצויה אצל עמי הארץ ופשוטי העם [שהטסט שהוזכר לעיל מעיד על רמתה].
ב ונקנה אותה: היא הדעת היתירה – מה שאנו רוכשים ע"י לימוד והשתדלות והם המושכלים השניים". הרמב"ם מגדיר אותה כך: "והדעת היתירה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם השלם בדעתו. ועל צורה זו נאמר בתורה 'נעשה אדם בצלמנו כדמותנו' (בראשית א כו)" (יסודי התורה ד ט).

מ"צ רבינוביץ מעיר על אתר: "והדעת – היא סך הכל של פעולת השכל ומסקנתה וכאילו יש לה מציאות עצמית אובייקטיבית". ונכון לאמץ את הגדרתו: "דעת – ישוב, כלומר ידיעות נכונות שכבר מיושבות בלב ע"י מופתים נאמנים ואין להרהר אחריהן עוד". ונראה עוד להוסיף שהן בוודאי אינן סותרות את ההיגיון והן משמשות נר לרגלי בני אנוש בהתנהגותם. הדעת הזאת, בביטוייה ההתחלתיים, דוחפת את הנער להגשים שאיפותיו, מראה את חובותיו העתידיות כמבוגר ומגבירה את יכולתו לביקורת העצמית, כי חזקה על בר דעת שיהיה בעל ידעות. היא מדריכה אותו ותובעת ממנו להיות נאה מקיים. הדעת איננה גורם קוגניטיבי בלבד, אלא, וזו סגולתה, גם גורם קונאטיבי, הווי אומר: יש בה מומנט של רצון. להיות נאה מקיים. הדעת איננה גורם קוגניטיבי בלבד, אלא, וזו סגולתה, גם גורם קונאטיבי, הווי אומר: יש בה מומנט של רצון. לא בכדי, כינו אנשי מדע את האדם כ"הומו ספינס האדם החכם" "האדם ברהדעת, הבני מטבעו לדעת, המסוגל להגיע להכרת האל, המחונן בכשרון הדיבור והמודרך ע"י הרצון".

ודברי רבנו בחיי יוכיחו (בראשית ב ט, ד"ה ויצמח ה' אלקים מן האדמה): "ועץ הדעת נותן באוכלין רצון ובחירה... וכן יוכיח הלשון שהוא נאמר על הרצון והבחירה והוא לשון רז"ל 'לייש אלא שדעתו לחזור [דעתו = רצונו]', וכן לשון הכתוב [תהלים קמד ג] 'מה אדם ותדעהו', כלומר מה ענינו שתמצה בו. וא"כ באור עץ הדעת כאלו אמר ועץ הרצון... אבל אחר שחטא ואכל מעץ הדעת היה לו רצון ובחירה לדעת טוב ורע ונתלבש בתאוות הגופניות...". וכך גם אצל הנער, בזמן שהוא מתלבש בתאוות הגופניות, מבשילה אצלו הדעת, "והיתה בידו להרע או להטיב", ומחובתו להרגיז את יצר הטוב על יצר הרע. הנער בן י"ג השנה ויום אחד הביא שתי שערות, הפותחות לפניו היכלי המחשבה והדעת. הוא בכלל גדול. הוא בכלל איש. יש לו פטרוך. יש מנגנון פנימי המשגיח עליו, המבקר אותו, המייסר אותו, המכוון את פעולותיו לפי הערכים שקיבל עליו באופן אוטונומי, והבטיח לעצמו לחיות לפיהם, הוא בר חיוב. הוא בר עונשין. הוא בר מצוה. הוא אחראי. החברה יכולה לסמוך עליו. הוא יהיה נאמן לדרכו. הדעת השוכנת בו תדרוש עתה ממנו קבלת מרות והשתעבדות לאידיאלים נשגבים למען הגשמת הנצחי בחולף. ואת כל זאת יעשה מתוך מודעות הניצבת מעל ומעבר לעניין האנוכי והילדותי.

ומה נאה לסיים מאמר זה בדברי דוד המלך. בצוואתו אומר המלך דוד לבנו שלמה, אז בן י"ב שנים: "וחזקת והיית לאיש" (מלכים א, ב, ב) רלבי"ג מסביר: "רוצה לומר שלא תהינה פעולותיך פעולות צעיר שנים ונער אבל תהינה פעולות איש גדול וזה אמנם יהיה עם התיישבות עצה". ורד"ק מסכם: "והיית לאיש זריז ומושל בנפשך וכובש את יצרך" בכוח הדעת שהגיעה לו ושקנה אותה. וחזקה עליו שיהיה נאמן לתעודתו". כך צריכה להתבטא עמדתו של כל אדם בר דעת בהתנהגותו ובחיו.